

УДК 811.111'276 : 004 : 621.45

Рижкова В. В., Величко А. М.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ: СПЕЦИФІКА УКЛАДАННЯ ДРУКОВАНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ ВУЗЬКОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (ГАЛУЗЬ АВІАЦІЙНОГО ДВИГУНОБУДУВАННЯ)

Статья посвящена современным тенденциям составления печатных узкоспециализированных терминологических словарей. Раскрываются как теоретические, так и практические аспекты создания таких словарей.

Ключевые слова: *составление словарей, узкоспециализированные словари, терминологические словари.*

Статтю присвячено сучасним тенденціям укладання друкованих вузькоспеціалізованих термінологічних словників. Розкрито як теоретичні, так і практичні аспекти створення таких словників.

Ключові слова: *укладання словників, вузькоспеціалізовані словники, термінологічні словники.*

The article covers the modern trends of compiling printed field-specific dictionaries of technical terms. Both theoretical and practical aspects of compiling such dictionaries are disclosed.

Keywords: *dictionary compiling, field-specific dictionaries, dictionaries of technical terms.*

У зв'язку з розвитком галузі літакобудування активізується й багато суміжних галузей, які є не менш важливими. Зокрема зростає кількість супровідної документації до літальних апаратів та їхніх частин, орієнтованої на іноземних замовників. Отже, виникає потреба в адекватному перекладі такої документації. Оскільки галузь літакобудування є дуже змістовною, практично неможливо охопити всі пов'язані з нею терміни в межах одного словника, який був би зручним у користуванні, а також надавав якомога більше інформації. Тому створення вузькогалузевого термінологічного тлумачно-перекладного ілюстрованого словника з авіаційного двигунобудування є вкрай необхідним практичним кроком, який може бути втіленим завдяки копіткому вивченню й дослідженню певних теоретичних питань.

Метою роботи є створення вузькогалузевого термінологічного словника з авіаційного двигунобудування в друкованому вигляді.

Виконання цієї мети потребує розв'язання таких завдань:

- ознайомитися із сучасними лексикографічними тенденціями;
- ознайомитися із класифікацією й загальноживаною структурою словників, зокрема термінологічних;
- ознайомитися з особливостями укладання термінологічних словників;
- укласти власний друкований вузькогалузевий термінологічний словник з авіаційного двигунобудування, який, крім того, є багатомовним, тлумачно-перекладним, ілюстрованим словником.

Матеріалом дослідження слугували друковані й електронні англomовні джерела з авіаційного двигунобудування.

Результати дослідження дозволяють зробити висновки щодо сучасних тенденцій створення друкованих термінологічних словників вузької спеціалізації й можуть бути використані для перекладу технічної літератури авіаційного спрямування, а також для самоосвіти.

Методи й практика укладання словників є предметом такої галузі мовознавства, як лексикографія. Тривалий час вважалося, що лексикографія – цілком прикладна галузь мовознавства. Але з розширенням сфери лексикографії з'явилися проблеми, систематизація й вирішення яких потребують певних теоретичних засад. Отже, у наш час лексикографія поділяється на прикладну й теоретичну [6, с. 4].

Прикладна лексикографія виконує суспільно важливі функції, забезпечуючи навчання мови, опис і нормалізацію мови, міжмовне спілкування, наукове вивчення мови, а також дослідження найбільш оптимальних і припустимих для сприйняття способів словникового подання всієї сукупності знань про мову.

Теоретична лексикографія охоплює комплекс проблем, пов'язаних із розробленням макроструктури й мікроструктури словника, створенням типології словників, а також з історією лексикографії.

Важливим питанням у лексикографії є питання про класифікацію словників. Так, відповідно до об'єкта опису розрізняють лінгвістичні й енциклопедичні словники. За мовою опису слів вирізняють одномовні, двомовні, багатомовні словники й довідники з частковим перекладом.

За порядком розміщення слів словники поділяють на алфавітні й ідеографічні/понятійні. За лексикографічною формою, тобто способом опису заголовних слів у словнику, довідники можуть бути тлумачними, частотними, глосаріями та конкордансами. Відповідно до формату вони поділяються на друковані, електронні та Інтернет-словники. За обсягом лексики вирізняються словники для загальних цілей і словники для спеціальних цілей, що реєструють та описують певні групи слів. Залежно від обсягу всі без винятку словники поділяють на великі, середні та малі [4, с. 10].

Найчастіше дослідники розрізняють у словнику макротекст і мікротекст. При цьому під макротекстом розуміють увесь словник, що розглядають як єдине ціле, а під мікротекстом – окрему словникову статтю. Відповідно виділяють макроструктуру й мікроструктуру словника. Під макроструктурою розуміють загальну структуру словника і характер подання в ньому лексичних одиниць. Під мікроструктурою розуміють формат словникової статті й характер її заповнення [2, с. 31].

Будь-який словник традиційно складається з трьох частин: вступної, власне словника й різноманітних додатків. Вступна частина містить передмову й правила користування словником. Власне словник охоплює весь мовний матеріал. Додатки зазвичай присвячено додатковому матеріалу. Це скорочення, індекси заголовних слів, таблиці мір і ваги, зразки ділових листів, переліки найбільш уживаних фраз і т. п. [4, с. 8].

Незважаючи на те що існують різні типи словників, у їхній структурі можна

виділити складові частини, наявні під різними назвами практично в усіх словниках. До таких елементів належать вступна частина або передмова, розділ «Правила користування словником», ключ до системи транскрипції, яку використано у словнику, перелік використаних у словнику скорочень та їх пояснення, корпус словника (словарний реєстр), додатковий матеріал, список лексикографічних джерел [5, с. 81].

Останнім часом структура словника поступово змінюється. Масивну вступну частину все частіше замінюють таблицями з вимовними ключами, схемами *guide to the text*, у яких указано всі елементи структури словникової статті. Таке подання правил користування словником є наочним і тому ефективним.

Зменшення обсягу додатків – ще одна тенденція, пов'язана з проблемою оптимізації пошуку. На сьогодні укладачі словників уводять максимум інформації безпосередньо до словникової статті [4, с. 8].

В усіх словниках заради зручності для користувача прийнято використовувати універсальну структуру словникової статті: заголовне слово, значення слова, позначки, приклади вживання.

Структура словникової статті відрізняється в одномовних і двомовних словниках. Словникова стаття може мати подвійну структуру: один суцільний текст або зони основної та додаткової інформації. Формування словникової статті є однією з актуальних проблем лексикографії. Словникова стаття становить своєрідне «рівняння» між лівою й правою частинами, де перша є пояснюваною, а друга – пояснювальною. Ліва частина подана лемою, яка складається з вокабули й граматичної та фонетичної інформації про слово.

Права частина має більш складну структуру, оскільки в ній подано експлікацію семантики слова, ілюстративний матеріал, який показує функціонування слова в реальному контексті, фразеологічні одиниці. У правій частині семантика вокабули експлікується в одномовних словниках в основному через словникове визначення, а в двомовних і багатомовних – через еквівалентні відповідники із відповідної мови [5, с. 83].

Найперший елемент словникової статті – лексичний вхід, тобто реєстрове слово. Воно друкується жирним або напівжирним шрифтом чи великими літерами й розміщується або з абзацу, або зсунуте на дві-три літери вліво й нависає над текстом статті. Це роблять для того, щоб легше було відрізнити початок статті та знайти реєстрове слово у словнику. Відразу після слова в деяких мовах, у яких написання дуже відрізняється від вимови, у квадратних дужках подають транскрипцію. Після неї, а якщо транскрипції немає, то відразу після реєстрового слова петитом або курсивом подають граматичну ремарку: указівку частини мови і, якщо треба, деякі з найзагальніших граматичних характеристик реєстрового слова.

Далі подають значення слова, номери яких позначають жирними арабськими цифрами з крапкою. Приклади наводять відразу після тлумачення значення. Приклад, як правило, подають меншим шрифтом, ніж тлумачення, щоб відрізнити його від тлумачення [6, с. 25].

Термінологічний словник становить глосарій спеціалізованого типу, у якому

подано систему термінів певної галузі науки, виробництва або мистецтва.

Серед питань, пов'язаних зі структурою термінологічного словника, вирізняються два основних:

- 1) про принципи організації інформації в термінологічному словнику;
- 2) про структуру окремих фрагментів термінологічного словника.

Як і в класичній лексикографії, у науково-технічній лексикографії виділяють наступні загальні принципи організації словникового матеріалу: алфавітний, алфавітно-гніздовий, ідеографічний.

Абсолютна більшість термінологічних словників побудована за алфавітним принципом, який є найбільш зручним у використанні.

Щодо структури окремих фрагментів термінологічних словників зупинимося на структурі словникової статті. Словникова стаття, відповідно до загальної теорії лексикографії, містить заголовок словникової статті, граматичну й семантичну характеристику терміна, характеристику терміна за його вживаністю, стилістичною забарвленістю та походженням.

Структура словникової статті термінологічного словника, побудованого за алфавітним принципом, є близькою до її структури в тлумачних словниках та енциклопедіях. Заголовком словникової статті тут зазвичай є слово, що стоїть на своєму алфавітному місці.

Граматична характеристика терміна зустрічається сьогодні лише в окремих термінологічних словниках [1, с. 51].

Послідовна характеристика терміна за його вживаністю, стилістичною забарвленістю також частіше за все відсутня в сучасних термінологічних словниках.

Визначення значення терміна в термінологічному словнику має становити відносно короткий, переважно словесний опис змісту терміна й не повинне перетворюватися на енциклопедичний опис самого поняття.

У плані вираження визначення терміна має бути обмежено однією фразою.

Визначення термінів бажано проводити за єдиною, заздалегідь відомою системою параметрів для кожного виду поняття [1, с. 53].

Тлумачно-перекладний термінологічний словник посідає центральне місце серед спеціальних словників, оскільки в ньому найповніше подано інформацію про термін, а також наведено семантичний і стилістичний описи терміна.

Як до будь-якого іншого словника, до тлумачно-перекладного термінологічного словника існує низка вимог, дотримання яких дозволить значно підвищити його ефективність. Найбільш загальні вимоги до словників такого типу наступні:

- 1) словник має охоплювати адекватний обсяг спеціальної лексики обраної предметної галузі;
- 2) у словнику має бути присутня вся необхідна інформація про спеціальні лексичні одиниці;
- 3) словник не повинен містити непотрібної інформації, яка збільшує його обсяг та утруднює пошук того чи іншого слова;
- 4) композиція однотипних словників має бути уніфікованою для полегшення переходу користувача від одного словника до іншого;

5) усі елементи методичної установки й композиції словника мають максимально відповідати одне одному, тобто не повинно виникати дисонансу між призначенням словника та його організацією [3, с. 61].

За характером подання матеріалу термінологічні словники близькі до енциклопедій. Вони також описують предмети та явища, позначувані термінами тієї науки, словник якої укладається, а не мовні характеристики цих термінів.

Термінологічні словники почали укладати на початку ХХ ст., із того часу вони набули великого поширення, особливо словники перекладні, багатомовні. При цьому в багатомовних термінологічних словниках змінюється будова як словника в цілому, так і словникової статті. Багатомовний термінологічний словник часто будується у вигляді таблиці, стовпчики якої відповідають мовам, а рядок із кількох стовпчиків (залежно від кількості мов, представлених у словнику) становить словникову статтю.

Укладений нами, відповідно до поставленого завдання, словник охоплює 755 одиниць спеціальної лексики в галузі авіаційного двигунобудування й належить до тлумачно-перекладних термінологічних словників.

Під час укладання словника ми обрали алфавітний порядок розміщення словникових статей, оскільки він є найбільш уживаним, а отже, і найбільш звичним для середньостатистичного користувача.

Оскільки укладений нами словник є вузькоспеціалізованим і має невеликий обсяг, він містить наступні структурні елементи:

- 1) передмова;
- 2) правила користування словником;
- 3) алфавіт англійської мови;
- 4) корпус словника;
- 5) бібліографічний список.

У передмові до укладеного нами «Термінологічного словника з авіаційного двигунобудування» зазначено технічну галузь, кількість відібраних та опрацьованих англійських термінів з їх перекладом українською й російською мовами й тлумаченням кожної лексичної одиниці.

Реєстровими одиницями словника постають слова та словосполучення, а також аббревіатури, які є характерними для галузі авіаційного двигунобудування. Особливістю створеного нами словника є наявність транскрипції реєстрових одиниць лексичної системи, що надає йому перевагу порівняно з іншими термінологічними словниками. Наявність точної транскрипції в словнику – необхідна умова ефективного опанування вимови, яка є однією з найважливіших характеристик мовлення й важливим чинником комунікації іноземною мовою. Словник також містить зображення та приклади вживання реєстрових одиниць, що надає користувачеві наочну ілюстрацію й можливість з легкістю зрозуміти й перекласти той чи інший термін.

Видання розраховане на фахівців авіаційної галузі, перекладачів технічної літератури, викладачів англійської мови, читачів текстів з авіаційної тематики англійською мовою, а також носіїв англійської мови, які вивчають українську та/або російську мову й цікавляться авіаційною галуззю. Словник має на меті допомогти

користувачеві в роботі з фаховою літературою в галузі авіації.

Згідно з вимогами до укладання словників такого типу, нами було дотримано всіх зазначених раніше правил. У словнику використано *алфавітний* порядок розміщення лексичних одиниць. Корпус словника складається із сегментів, кожен з яких містить певну реєстрову одиницю й відповідну словникову статтю.

Реєстрова одиниця – це лексична одиниця, яку виділено напівжирним шрифтом. Кожна реєстрова одиниця має український і російський відповідники. Деякі з цих одиниць супроводжуються ілюстраціями для кращого розуміння терміна.

Словникова стаття становить міні-текст, який містить певні відомості про заголовну одиницю. До змісту словникової статті належать дефініція, тобто тлумачення терміна, і приклад уживання відповідної реєстрової одиниці. Усі дефініції та приклади супроводжуються назвами літературних джерел, із яких їх було взято.

Корпус словника організовано послідовно в алфавітному порядку. Алфавітний показник розташовано посередині й виділено напівжирним шрифтом для оптимізації пошуку слів.

Укладання термінологічного словника починають з того, що з різних джерел відбирають терміни. До джерел можуть входити монографії та статті відомих вчених та фахівців-практиків, підручники для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять і стандартизовані терміни, галузеві енциклопедії, вторинні документи (реферати, анотації, описи винаходів).

Після відбору термінів складають словниковий реєстр термінологічного словника, тобто реєстр лексичних одиниць (слів, словосполучень, скорочень, символів, сполучень слів і символів), які слід визначити та описати.

Серед відібраних нами термінів зустрічаються як прості, так і складні, а також наявні аббревіатури. Усі відібрані терміни безпосередньо стосуються галузі авіаційного двигунобудування та позначають назви деталей, приладів або знаряддя, процесів та ін.

В укладеному нами «Термінологічному словнику з авіаційного двигунобудування» словникова стаття складається з наступних елементів:

1) вокабула (тобто заголовне слово); 2) транскрипція терміна; 3) переклад терміна українською та російською мовами; 4) ілюстрація до терміна; 5) дефініція терміна англійською мовою; 6) назва джерела, з якого було взято дефініцію; 7) приклад вживання терміна; 8) назва джерела, з якого було взято приклад.

Елементи 1–4 складають ліву частину словникової статті, тоді як елементи 5–8 входять до правої частини.

Нижче наведено приклад словникової статті в укладеному нами словнику.

sleevebearing

[sli:v 'beərɪŋ]

підшипник ковзання втулковий підшипник / подшипник скольжения втулочный подшипник

a type of bearing with no rolling elements, where the motor shaft rides on a film of oil.

[thefreedictionary.com]

Check sleeve bearing in elastomeric bearing.

[Aviation Unit and Intermediate Maintenance for Army UH-60A and EH-60A Helicopters]

Вокабула подається напівжирним шрифтом зі рядкової літери. Назви джерел дефініцій і прикладів подано шрифтом меншого розміру, ніж решта тексту. Таке розмічення тексту сприяє більш ефективному сприйняттю інформації й полегшує процес пошуку того чи іншого терміна.

Транскрипцію терміна наведено одразу після вокабули й записано символами міжнародної фонетичної транскрипції. Наявність транскрипції надасть користувачеві змогу уникнути фонетичних помилок під час використання термінів в усному мовленні.

Під транскрипцією терміна наведено його переклад українською й російською мовами, що значно полегшить користувачеві роботу з технічними текстами авіаційного напрямку.

Додана до терміна ілюстрація сприятиме повнішому розумінню його значення, реалізуючи таким чином принцип наочності.

Дефініція стисло розкриває значення терміна в галузі авіаційного двигунобудування. Значення, які мають ті ж самі терміни в інших галузях науки й техніки, не наведено. Посилання на джерело дефініції надасть користувачеві можливість знайти більше інформації, пов'язаної з певним терміном.

Приклад уживання терміна наочно показує, яке місце в реченні може мати та чи інша лексична одиниця, а також надає певну інформацію про предмет чи явище, яке позначає термін. Посилання на джерело прикладу надасть користувачеві змогу дізнатися більше про позначуваний терміном предмет або явище.

Отже, укладений нами «Термінологічний словник з авіаційного двигунобудування» здатний значно полегшити користувачеві роботу з технічними текстами авіаційного напрямку, незалежно від рівня кваліфікації користувача й завдань, які він ставить перед собою.

Література:

1. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / А. С. Герд. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1986. – 73 с.
2. Гринев С. В. Введение в терминологию / С. В. Гринев. – Москва : Моск. пед. ун-т, 1996. – 161 с.
3. Гринев-Гриневиц С. В. Введение в терминологию: Как просто и легко составить словарь : учеб. пособ. ; изд. 3-е, доп. / С. В. Гринев-Гриневиц. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.

4. *Карпова О. М.* Учебные словари Collins современного английского языка / О. М. Карпова. – Москва : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 64 с.

5. *Моисеев М. В.* Лексикография английского языка : учеб.-метод. пособ. : для студентов специальностей 022900 «Перевод и переводоведение» и 022600 «Теория и методика преподавания иностранных языков» / М. В. Моисеев. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 92 с.

6. *Перебийніс В. І., Сорокін В. М.* Традиційна та комп'ютерна лексикографія : навч. посіб. / В. І. Перебийніс, В. М. Сорокін. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2009. – 218 с.

Надійшла до редакції 02.09.2016. Розглянута на редколегії 19.09.2016

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» Піхтовнікова Л.С.

Доктор технічних наук, професор кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем Національного технічного університету «ХПІ» Хайрова Н.Ф.